

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Снежана Христова Николова

относно дисертационен труд на тема „Ерготерапевтични подходи и стратегии в обучението на високофункциониращи ученици от аутистичния спектър (със синдром на Аспергер)”

за присъждане на образователна и научна степен „доктор” в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика (Специална педагогика)

Докторант: Христос Георгиос Бабалис

Научен ръководител: проф. д-н Мира Цветкова-Арсова

Общо представяне на процедурата и докторанта

Със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски” № РД 38-349/24.07.2020 г. съм определена за член на научно жури по процедурата за присъждане на ОНС „доктор” на Христос Георгиос Бабалис, редовен докторант по професионално направление 1.2. Педагогика (Специална педагогика) с обучение на английски език. На първото заседание на научното жури, проведено на 31.07.2020 г. съм определена за рецензент.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Специална педагогика и Логопедия” и насочен за откриване на процедура за защита.

Докторант Бабалис е представил всички документи на електронен и хартиен носител, необходими за защитата на дисертационния си труд, съгласно изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за приложението му и според Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”. Приложени са три публикации.

През 2010 г. Христос Бабалис завършва Гръцка филология със специализация по средновековна и модерна гръцка литература в Комотини, Гърция. През 2015 г. получава диплома по Медии и журналистика от Университета в Солун, Гърция. В периода 2017 г. – 2020 г. е редовен докторант към катедра „Специална педагогика и Логопедия”, ФНОИ.

Актуалност на тематиката

Дисертационният труд представя проблем, чиято актуалност е неоспорима.

Аутизъм или нарушения от аутистичния спектър са термини обозначаващи състояние, отразяващо се върху развитието на детската личност с ранно начало. Това е разстройство с различна степен на тежест, манифестирано с трудности в социалните взаимодействия, поведението и общуването. В последните години се провеждат интензивни и значими изследвания на затрудненията по отношение на емоции, вербална и невербална комуникация, поведение, социална компетентност. Изследователите търсят различни методи и похвати за ефективна терапевтична корекционна работа. Все по-често се дискутира възможността в терапевтичния процес да се включват, наред с психолози, логопеди, ресурсни учители, и ерготерапевти, които да прилагат комплекс от терапевтични интервенции. Тематиката на дисертационната разработка е актуална и поради факта, че все по-често в общообразователните училища се обучават деца с разстройства от аутистичния спектър. Затрудненото общуване, липсата на умения за социална комуникация, дезадаптацията и инактивността в социалните контакти са отличителни характеристики на тази категория деца. Всичко това доказва полезността на разработката за педагогическата практика, като се има предвид, че адекватната подкрепяща среда в общообразователното училище е гаранция за осигуряването на качествено образование и развитие на децата със специални образователни потребности, част от които са и тези с разстройства от аутистичния спектър.

Представяне на труда и оценка на съдържанието

Представеният за рецензиране дисертационен труд съдържа 206 компютърни страници, от които 194 страници са за основния текст, с включени 29 таблици, 29 фигури и 11 изображения. Библиографията включва 223 заглавия на латиница. Включени са 8 страници с приложения: Въпросник (Метод за количествен анализ) с четири раздела: образование на деца с аутизъм, критерии за идентифициране на социални умения, образователни практики за преподаване на социални умения и представи на учителите за ерготерапията; Въпросник-интервю (метод за качествен анализ) и демографски въпроси. В края на дисертацията са поместени заглавията на публикациите на докторант Бабалис и използвани в дисертацията съкращения от гръцки език, отнасящи се до разстройствата от аутистичния спектър.

В съдържателно и количествено отношение представеният дисертационен труд отговаря на изискванията за докторска дисертация.

В структурно отношение разработката се състои от въведение, шест глави, изводи, заключение, приноси, литература и приложения.

Във въведението е представен мотивът за избор на дисертационния проблем, посочена е общата цел на ерготерапията, значението ѝ за подобряване качеството на живот на учениците с аутизъм и възможността за повишаване на академичните им умения и уменията им за независимост.

В първите четири глави се демонстрира добра информираност и познаване на базисната научна проблематика в направленията, върху които е композирана концепцията на изследването: концептуално определяне на аутизма; необходимост от образователни и професионални интервенции за деца със синдром на Аспергер; съответни подходи за алтернативни терапии; възможност за приобщаващо образование на ученици с аутизъм в общообразователна среда.

Първа глава, „Дефиниране на аутизма” съдържа седем параграфа. Литературното проучване започва с базисни постановки по отношение на изучаването на деца с РАС и се насочва към конкретни аспекти на научната проблематика по темата на дисертацията. Коректно са представени въпроси, включващи богата информация, подложени на компетентен анализ. Направен е исторически преглед на теориите на аутизма с акцент върху неговото дефиниране, съдържание, интерпретация и класификации. Разгледани и съпоставени са класификации и терминологични уточнения на разстройствата от аутистичния спектър според 10 ревизия на СЗО, DSM-4 и ревизираната ѝ версия – DSM-5. Отделено е място на значението на диагностичните критерии и на диференциалната диагностика. Докторант Бабалис описва и редица значими инструменти за прогноза и ранно откриване на аутизма: CHAT, M-CHAT-R/F (мобилно приложение), CARS, ADOS-G и др.

Във втора глава „Необходимост от образователни и професионални интервенции на деца със синдром на Аспергер” вниманието специално се насочва към описване на образователните стратегии прилагани при високо функциониращи деца със синдром на Аспергер. В началото на тази глава се прави компетентен анализ на характеристиките на синдрома на Аспергер и затрудненията които ученици с този синдром демонстрират в ежедневието и в училище – комуникация, нагласи за промяна, ограничени интереси, ограничена концентрация на вниманието, двигателна координация, академични трудности, емоционални проблеми. В тази връзка се извежда възможността за обучение в общата училищна система и в специалните училища (в зависимост от тежестта на аутистичните прояви и състоянието на интелекта: високофункциониращи, нискофункциониращи, с умствена изостаналост) при използване на адаптирани общообразователни учебни програми. Подчертава се

значимостта на подкрепата и консултирането на семействата на деца с Аспергер синдром. На преден план излиза необходимостта от системно обучение на разширеното семейство за да е ефективно участието му във взаимодействията с детето. Родителите трябва активно да участват при планирането на образователната програма на своето дете. В детайли са проследени вариантите за сътрудничество между родители и учители. Представени са успешни стратегии за преподаване – *структурирано преподаване* (чрез метода ТЕАССН) и използване на *групови и индивидуални методи на обучение*. Изведени са принципите и параметрите на структурираното преподаване, необходимостта от пространство за индивидуално обучение, автономно работно пространство, за структурирана игра, за групови дейности и др. Посочена е ролята на структурираната индивидуална програма, чрез която се развиват когнитивни умения и техники и като цяло – потенциалът на ученика с Аспергер синдром. В отделен параграф са описани индивидуалните психолого-педагогически методи, с които учителите си служат в обучението на ученици със синдром на Аспергер: подсказване, подкана, модифициране на поведението, анализ на задачите, верижно преподаване, систематичен цикъл на обучение.

Прави се смислен анализ на алтернативните поддържащи форми на комуникация – кинетика, жестове, изображения на символи, думи и пр. Докторант Бабалис представя съдържателно учебната програма за ученици с нарушения в развитието, като се спира подробно на всяка от образователните области (социализация и личностно развитие, език и грамотност, математика, естествени науки и др.). В последния параграф се коментират трудностите при оценяването на децата с аутизъм.

В *трета глава – Подходи за алтернативна терапия*, на основата на добро познаване на различни терапевтични интервенции при деца с аутизъм, е направено разграничение и е представена характеристика на сензорно-двигателната терапия, на психотерапията и фармакотерапията и на ерготерапията. Отчетена е ефективността на терапиите и възможността те да се използват като допълнителни в образователната интервенция. Специален акцент е поставен на играта и централната ѝ роля в адаптивността, ученето, възприемането, развитието и социализацията на децата. Отчетена е ролята на ерготерапевта за изграждане на стратегии за работа с деца с аутизъм – чрез функционална оценка на състоянието, обосновка и план за работа. Особено ценно за практиката е обобщеното представяне на разнообразието от инструменти и стратегии в процеса на подпомагане на децата по-добре да се справят с

изискванията на околната среда – чрез двигателни координации и развиване на сърчности; чрез функционални дейности за самообслужване; чрез развитие на умения за сензорна обработка за ефективно обучение и пр..

В последната четвърта теоретична глава се обсъждат въпроси, свързани с осигуряването на качествено образование на учениците със синдром на Аспергер в приобщаваща среда. Подчертано е, че за тези ученици присъствието в общообразователното училище спомага за формиране на социално приемливо поведение. Присъствието на ученици с аутизъм в общата класна стая се приема като положителна промяна. Христос Бабалис стига до извода, че пред педагозите стои предизвикателството не само да обучават ученици с аутизъм, но и да полагат усилия за развитие на социалните им взаимодействия и комуникация. В тази връзка са описани фактори, които улесняват включването на учениците с аутизъм. Представен е модел за сътрудничество с пет основни компонента: модификации на класна стая, учебна програма и подкрепа в класа; поведенческа и социална подкрепа; съвместна отговорност на учениците с Аспергер синдром; оценка на включването и напредъка в академичната и социалната сфера и сътрудничество между училище и семейство. В края на теоретичната част на разработката са изведени нагласите и възгледите на учителите, обучаващи ученици с аутизъм и стремежите им за търсене на ефективни стратегии за работа с тези ученици.

Докторант Бабалис успява да предложи компетентен преглед на литературни източници, теории и концепции, свързани с дисертационното изследване. Демонстрира добро познаване на теоретичната страна на проблема и умение за анализ на възгледи и теории на различни автори по темата.

Дизайнът на изследването е представен в *пета глава* на дисертационната разработка. В нея адекватно е дефинирана основната цел на изследването. За постигането на целта на експеримента, докторантът си поставя изследователски задачи, свързани с установяване:

- ✓ доколко учителите в общообразователни училища са запознати със стратегиите и подходите, използвани в ерготерапията;
- ✓ дали учителите в общообразователни училища се нуждаят от повече обучение по стратегии за ерготерапия;
- ✓ доколко учителите в общообразователни училища използват ерготерапевтични подходи и стратегии при деца с РАС.

Формулираните три хипотези са релевантни на поставените задачи.

Изследователските методи използвани за доказване на работните хипотези са: проучване на специалната литература, използване на въпросник и статистическа количествена и качествена обработката на емпиричните данни. Въпросникът за количественото изследване е специално разработен от докторанта. Положително оценявам факта, че предварително е апробиран и тестван върху 15 учители. Въпросникът за качествено изследване също е авторско дело на докторанта. И в двата случая са използвани полуструктурирани интервюта.

Участниците в изследването са 160 учители от общообразователни училища от Атина, Гърция. От тях половината са учители от паралелна подкрепа, 40 учители са от приобщаващи училища и 40 от приобщаващи класове. Въпросникът е разпространен онлайн, чрез публикуване в Google формуляри, попълването му от респондентите е реализирано по електронен път.

Докторант Бабалис е подбрал 10 участника, които са включени в качествено изследване.

Анализът на получените резултати е направен в *шеста глава*. Докторантът използва описателни статистически данни чрез които представя характеристика на респондентите и отговорите им на въпросника (честоти, проценти, средни стойности и стандартни отклонения). Статистическият анализ е извършен с помощта на статистическия софтуер SPSS 22.0 и Microsoft Office Excel 2013. Изследователят е използвал t-тест за независими проби, за да тества разликите между мъжете и жените учители.

В началото се представя обща статистика на участвалите в анкетата учители – по пол, възраст, работно място, академични и професионални квалификации и специализации, трудов стаж. Представени и анализирани са подготовката и опитът на учителите по специална педагогика, както и колко ученици в клас с индивидуална образователна програма обучават. Прави впечатление, че 95% от учителите са преминали обучение по специална педагогика и са подготвени за работа с ученици с разстройства от аутистичния спектър, като $\frac{2}{3}$ от тях имат магистърска степен по специална педагогика. Независимо от това почти всички респонденти (97,5%) биха искали да продължат обучението си за синдрома на Аспергер.

Представени чрез таблици и диаграми са отговорите на респондентите по следните секции: Секция I: Образование на деца с аутизъм; Секция II: Критерии за идентифициране на социалните умения; Секция III: Образователни практики за преподаване на социални умения и Секция IV: Възприемане на учителите за

ерготерапията. Проучването потвърждава факта, че учителите, които работят с ученици с Аспергер синдром използват ерготерапевтични подходи и сензорно въздействие и са убедени, за връзката ерготерапия – социални умения.

Докторант Бабалис прави изводи и от резултатите от качествения анализ на отговорите на подбраните респонденти. Стига до заключението, че е необходимо да се отдели специално внимание на социалните цели в обучението на ученици с Аспергер синдром, при които са затруднени именно социалната комуникация и социалните взаимодействия.

Изводите по отделните хипотези произтичат от проведеното изследване. Интерпретацията на данните и направените обобщения доказват първата хипотеза и частично потвърждават втора и трета хипотеза. Заключение е смислово обобщение на представените от докторанта констатации.

Приноси на дисертационния труд

Получените резултати от изследването стоят в основата на изведените приноси на автора, които са полезни както за педагогическата практика, така и за бъдещи научни изследвания по разглежданата проблематика. Докторант Бабалис е формулирал следните приноси:

Приноси с научно-теоретична насоченост:

- ✓ Проверени са познанията на учителите от общообразователното училище при използване на ерготерапевтични стратегии и похвати.
- ✓ Използвана е съществуващата литература и данни, за да се разработи въпросник, който може да се използва за бъдещи изследвания в тази област.

Приноси с практико-приложна насоченост:

- ✓ Установени са практическите знания на учителите от общообразователното училище при използване на ерготерапевтични подходи и стратегии.
- ✓ Доказана е необходимостта от още повече обучение за учителите от общообразователното училище относно ерготерапевтични подходи и стратегии.
- ✓ Установено е, че ерготерапията и нейните подходи и стратегии са важни за учениците от аутистичния спектър като цяло.

Критични бележки и въпроси:

По мое мнение, теоретичните глави биха могли да се редуцират, като някои от тях се обобщят в една глава (например глава 2 и глава 3, които разглеждат образователните и професионални интервенции на деца със синдром на Аспергер и

подходите за алтернативна терапия). Тази несъществена забележка не намалява стойността на представения труд.

Въпрос: Кои ерготерапевтични подходи и стратегии бихте препоръчали на учителите обучаващи ученици със синдром на Аспергер, насочени към подобряване на социалното им разбиране и функциониране?

Автореферат и публикации

Авторефератът е разработен на 83 страници. Съответства на дисертационната разработка и отразява значимите моменти, основните резултати и приносите от проведеното изследване. По мое мнение е твърде обширен, като излишно в него присъства и част от използваната от докторанта литература.

Публикациите са 3 на брой, поместени в сборници от научни конференции на СУ „Св. Климент Охридски” в периода 2018 – 2019 г. Всички са по темата на дисертационния труд, посветени на образователни интервенции, ерготерапевтични подходи и стратегии в обучението на ученици с Аспергер синдром.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеният за рецензиране дисертационен труд, разработен от докторант Бабалис, отговаря на изискванията за написване на подобен род научни трудове. Задълбочените теоретични знания и умението за самостоятелно провеждане на научно изследване ми дават основание да дам положителна оценка и да предложа на уважаемото Научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор” на СУ „Св. Климент Охридски” в област на висше образование 1. Педагогически науки, Професионално направление 1.2. Педагогика (*Специална педагогика*) на **Христос Георгиос Бабалис**.

29.09.2020 г.

гр. Шумен

проф. д-р Снежана Николова